

Др Владета Вуновић

ПЕТАР КОЧИЋ

Књижевна реч револуционара и писца Петра Кочића хлебно топла, изворно кристална и естетски пробрана, спонтано шикнула из богатства поетског језика, час је срмена педсма љубави, младалачки еликсирана и бунтовна, са процесом свежих пленеристичких слика живота, исплетена метафорички, произашла из синкопираног ритма меланхолије, час је бритка сатирична инвектива, оштри реалистички рез који задире дубоко у психолошко-социјалне компоненте времена. Продорна људскост његове речи носи печат искреног доживљавања и за поетски сублимиране фолклорне елементе, за виталне тонове лирске атмосфере у прози језички обогаћене за бунт и отпор, за мотиве борбе против националне поробљености, за вивисекцију нагона у човеку.

Када је Аустрија 1878. г. оружјем савладала отпор народа и увођењем свог политичког режима заменила турски на основу одлука Берлинског конгреса — јасно се разликују тежње појединих политичких група. У првој половини прошлог века, укмећујући сељаке, аге постају читлук-сахјбије, наследни феудални господари, а развијањем новчане привреде, експлоатација сељака — добија још суровије облике. Народни устанак 1875. године, изазван турским злоупотребима и тешким привредним стањем, а подигнут од експлоатисаних сељака и једним делом од нашег грађанства, није успео из више разлога. У чланку „Наша ријеч“, из Кочићевог листа „Отаџбина“, каже се: „Тражећи ослободу и пријатељства и преко границе Босне и Херцеговине пратиће живо све појаве у животу браће Срба у другим земљама, исто тако и других наших сродника на словенском југу вазда ћемо проповиједати и истичати „ИДЕЈЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ“ (подвукао В.В.), а после изласка чланка „Барут мирише“ у марту 1907. године, (где се говорило о намерама Аустрије да сагради санџачку пругу што би ишло у прилог њеног продирања на Балкан), забрањено је издавање овог листа који је водио бескомпромисну борбу против режима, да се после две године поново појави као орган Кочићеве групе.

Иако нису књижевне слике на широким литерарним платнима, Кочићеве приповетке, аутентичне слике борбе против имагинарне правде ондашњег режима, прожете су револуционарним хуманизмом за духовне, социјалне и привредне интересе земље. У њих је унео топли дах завичајног поднебља, игре светлости и сенке у сочним поетским акварелима су без папирнате сухости дескрипције и флуидног расплињавања у нестварно. Налазио је Кочић у револуционарним и виолетним ликовима општељудски смисао, узаврели протест и

стихијску снагу босанских шума. Бол због несрећног живота босанског човека сугестивно је изразио у „Молитви“, а у „Јеликама и оморикама“ инкарниран је морални стоицизам народа и неизлечива туга: јелике и оморике су вечно сетне и су морне и поносите, као и песниково срце које у усамљености пати. У „Кметовима“ Кочић је изразио вековну тежњу за ослобођењем кметова из феудалних ланаца и против „ћораве земаљске владе“: „Ми смо ти, што'но веле незаробљено робље једно: код куће, а без куће, код земље а без земље, код постојбине а без постојбине. Ми свијетла дана немамо, ми мирне ноћи немамо“.

У нашој сеоској реалистичкој приповеци често је описиван патријархално-фамилијарни амбијент села, али и поред идиличних поетизација — има доста и реалистичког захвата, приповедака у којима се разоткрива бирократизам и друштвена неправда. Петар Кочић приказује село експлоатисано од бегова и жандара, босанско село у коме су сељаци без златних долама и аркадијске безбрижности и других нетипичности и наивности примитивних идилика. Већ у првој приповеци „Туба“, написаној 1900. г. у Бечу, и поред видног утицаја Ј. Веселиновића, Кочић је показао своје креативне могућности, способност да се уметнички унесе у трагичку босанског села и да, на пример, у оригиналној и занимљивој сцени са Давидом изрази своје слободарство: „Чуо сам од људи што су ишли прошлога пазара у шер, да се онај јолпас по 'ној бапчи око дуванске ваврике шеће ко какав пријестолник, а моји се жалосни к'укурузи суше. Е, кнеже, нећемо тако“.

Од прве оригиналне приповетке „Јаблан“, написане 1902. која зрачи планинском свежином и лепотом непоновљивог казивања, дата је веома убедљиво драматика изузетно занимљивих догађаја у борби два бика који алегорично представљају опречне, антиподне снаге — до цртице „Код Маркановог точка“, туге пред гробовима оних који су се борили за слободу народа, до хронике Змијања у коју је унео легенде, народна предања из којих се види непрекидна борба Змијањаца против турских скупатора или до мотива приповетке „Вуков гај“ из непокорног Змијања, која је убедљива слика револуционисања свести целог села које се ненаоружано супроставља жандарима и спахијској моћи — до приповетке „Кроз међаву“, на пример, која је изаткана пишчевом емоцијом због пауперизације и потпуног пропадања породице Реље Кнежевића, изванредног описа међаве и змијањске ноћи и драматичних тренутака када узалуд стари Кнежевић позива синовца, који је погинуо у разбеснелој стихији планине, — Кочић је самосвојан и уметнички изванредно убедљив. Кочић даје појединости уметничких доживљаја у јакој кохезији изражајне снаге, а битне су компоненте његових приповедака да успешно згусне наратију и да сликарски осенчи извесне карактеристичне пасаже који никада нису само декорација и артистички вез издвојен од живота.

И у љубавним темама Кочић је уметнички свеж и непоновљив. Б. Лазаревић каже у свом чланку о Кочићу („Огледа“, СКЗ 1937) да је „заједно са Б. Станковићем унео и једну нарочиту врсту нешто тајанствене, страсне и појудне жене, оно што су наслеђем добиле „сламку и преслатку крв“, „проклету“, „нечисту крв“, „врелу крв“, оне што имају „једно месо“, што су стално „у ватри и напону“, којима из очију вири страст која не преза да се задовољи и која је тако наврела да не мисли о последицама. То су оне жене — таква је Мирлица, Вида, таква је Марушка — које диниу страшћу, трепере од ње, протежу се од жуди, и дрхте од наврелих жеља! Иако је, тачна Лазаревићева констатација да су Кочић и Станковић унели у српску литературу „нарочиту врсту нешто тајанствене, страсне и појудне жене“, чињеница је да је само Станковић на ширем плану, са јаком психолошком сондом,

ушао у скривене сфере људске психе, нарочито романом „Нечиста крв“, која је верна слика дегенерације врањанске породице, продирања снага са села, психолошка драма Софкина под стегом патријархалности у време дегенерације богате хаџијске породице, нечисте крви у Софки, страсној примамљивој лепотици бујног темперамента. У психолошком анализирању њеног лика Станковић је зазирао у њен подвесни комплекс, у наслеђивању тајанственог, симболично наговештавања смрти (венац од цвећа на вратима подсећа на сахрану,) по мирису се асоцира на мртве. Станковић генеалошки прати нечисту крв, што није случај код Кочића. Софка је толико еротски снажна личност, али спутана патријархалном моралном стегом, препуштена својим чежњама и сањаријама да у самоћи ужива, када јој ваздух полица наге удове и грбун; њен лични бунт у драстичним условима патријархалне стеге затрпан је у њој самој са неиспољеним тежњама за рушењем сурових форми породичног живота.

Мањег формата, али снажно, фиксирани су Кочићевим импулсивним женски ликови. И »Мргуда« и »Кроз маглу« пуне су животне снаге и лепоте, и симболичних поетских елемената. У »Мргуди«, на пример, изванредно је импресиван фрагмент када Мика силази у поток појављујући се из влакнот шибља, а Мргуда га тера, тобоже, јер »видиће свијет«, а затим пољуби и ватрени загрљаји.

У приповеци »Кроз маглу« (»Народна књига«, Београд, 1958, стр. 93) Кочић описује: »Опет грљење, љубљење, слезање, грижење, опет дрхтање, заносно дрхтање, дрхтање без свијести; опет меки, слатки звуци, које уво не чује, али који топло сдруже, трепере, продиру кроз срце, разлијевају се по снази, која се од силне сласти увија као усина, растељиви челик...« У приповеци »Кроз свјетлост« (»Нар. књига«, стр. 98 и 99) ово место подсећа на извесна места у Станковићевој »Нечистој крви«: »Под прлом јој пуче пуче и обле се бијеле груди указаше. Држи раширене руке, дрхће и степнуто, непрекидано, страшно мрмља: А-а-а! У том бунтовном несвјесном мрмљању цијело јој се лице оштро затепну и као да се претвори у саму необуздану, пламену страст... Дуго га је, дуго, у заносном бунулу љубила, прлила, призла, док се онесвијешћена, изнемогла, блиједа, не завали на кревет, па заплака«.

Милан Бодановић у чланку »Два лика Петра Кочића« (»Стари и нови« III књ., стр. 34., Београд 1949) посебно истиче ликове Давида Штрпца, Симеуна Бака и оног »иза каце«; за Симеуна Бака каже да је Кочић »дао и најживљи тип који његова приповетка показује. Као што је Бакоња Фра Брне оличење нашег здравог примитивца у лукавومه католицизму, и у неку руку руку изобличење католицизма, тако је, у мањим срамерима, Симеун Бак оличење нашег примитивца у дивљем православљу и мекданцијском орбовању, којима изражава наличје«.

Симеуну Баку је Кочић посветио циклус приповедака прадећи црте његовог карактера непосредно и животно; у духу народних прича и песама, колоритним језиком је насликао стихичност и виолентност крајишничког карактера, машовитост и напроситост. Симеун Пејић, причало раскалашног духа, у неку руку хвалисавац, импровизује занимљиве приче, уз ракију. Нису га закаљуверили због ракије и због непопусливље, непокорене природе, због његовог ватреног темперамента. Такав је дурашан и прошан у приповеци »Мејдан Симеуна Бака« када прича о свом мејдану са Асан-бегом или у причи »Истинити зулум Симеуна Бака«. Иако му се човек »иза каце« руга, Симеун Бак је симпатичан »аудиторијуму«. У последњој приповеци овога циклуса »Ракија мајко« највише је дошла до изражаја Симунова страствена природа и поруга аустријској власти, а сумњичави човек »иза каце«, преза-

ПОВЕЉА

довољан екстазом Симеунове приповетке, излази из свог азила и љуби га у одушевљењу. Симеуна одлично карактерише једна личност из Кочићеве приповетке: »Нема вајде крити, воли, браћо, и да мало удари у страну кад о себи говори. Али његова лаж, његове, оћу рећи, бешејде, нијсу ником на штету. Такав је да је, наш је. Драг нам је«. (Сасвим је дивергентан карактер мрачајског проте из истоимене приповетке кога је Кочић дао сликарски упечатљиво као лик особњака, свештеника који је скептичан и неповерљив према свету. Доживљај дивљине и пустињаштва снажан је у овом лику мрачајског проте који је приказан велом сумора и преживљене патње и страха).

Симеун Пејић, бак манастира Гомионице, који је попио »толико пракије« да би се на њој, кад би се пуштала кроз бадањ, могло самљети двадесет улчека зоби, а »с плоском добре пракије сигурнији си и слободнији него да си пошао с најбољом пушком«, насликан је с епском рељефношћу, а његова причања су сва у ритмованој динамици, иако пуна дигресија, хиперболизације и епског замаха идеализације.

Веома је оригиналан лик Давида Штрпца у сценском монологу »Јазавац пред судом«, синтетичан лик босанског сељака који филизофира, оторчен против привредне експлоатације и ропства, нимало мелодрамски јунак, који из дна душе мрзи аустријску бирократију, непомирљив према странијој мшрави, у провидним алузијама, под маском »неучевности« и незнања, довитљиво смејава Аустрију и зеленаше, надмудрује »главагу« господу. Давид је профињена умна снага који сваку досетку мудро срачуна и покаже је кроз реску иронију, антиподни тип Мије из приповетке »Гроб слатке душе који против закона налази помирљиво решење: одлази цару да се жали. Давид, међутим, жали се пред судом како му је син умро у царској војсци, »јолпаз« дошао да му уништи »журузе«. Давид зна да царски суд има »палиграпе« и за јазавца, који је симбол оних који живе од туђег зноја, а које штити царски закон. Политичко-социјалне инвективе против власти и Цара, које су се осетиле већ у првој Кочићевјој приповеци „Туба“, овде су неупоредиво ефикасније.

Велики критичар Скерлић није тачно уочио карактеристике Давида Штрпца: »То је сељак онакав какав је, МАТЕРИЈАЛАН, САВИЈЕН НАД СВОЈИМ КОМАДОМ ЗЕМЉЕ, КОЈИ НЕ ВИДИ ДАЉЕ ОД ВИДИКА СЕОСКОГА ТОРЊА, лукав, неповерљив, са пуно и пуно и нимало ИДИЛИЧНИХ ОСОБИНА«. Кочић је писао ову сатиру у време изузетно тешког положаја Босне и Херцеговине под окупацијом, када је аустријска буржоазија пљачкала шуме и руднике и отуда низ трагикомичних ситуација и алегорија у овом делу, устремљених против аустријске окупације. Давид иронише бирократске аустријске службенике, који су имали циничан однос према босанском сељаку, извргао је рутлу окупаторску »суданију«. Давид је преживео турску окупацију, син му је погинуо у Грацу, егzekуције су га потпуно осиромашале, али његов дух је чист и виталан. Судски службеници гледају њега као екстремног човека и чулака, а управо ту ситуацију Давид користи да у јетким алегоричним низовима реченица оптужи и исмеје аустријски суд. Алегорично-симболична маска Давидова траје до краја сатире, када ће снажним и искреним потезом отворено, без глуме, рећи истину о окупацији и о нерешеном апарном питању у Босни. Скерлић није увидео тај велики распон Давидовог духа, широк радијус кретања: од револуционарног обесправљеног сељака до веселог лакрдијаша и лукавог домишљања и импровизатора, лик који је поникао из широким слојева народа, али КОЈИ ДАЉЕ ВИДИ ОД ВИДИКА СЕОСКОГ ТОРЊА. Давидова прича пред судом није само

о општесељачким (општенародним) проблемима и мукама: она гестом и примасом сакрива болове народне и у њој је карактер сељака понижавањих у ропству и експлоатацији, ум виталност и морално здравље. Давид одговара гази — Стеви: »Ја сам, богме, велим, газда, мисли да ви пражите да царевина укине ову проклету трећину и десетину, а ви почели некакве будалаштине збијати«. На крају ће да узвикне: »Нијесам ја, господино моји, чедридесет гради будала, већ сам ја зато чудноват што у мени има милијун срца и милијун језика, јер сам данас пред овим судом плакао испред милијуна душа које су се од силна добра и милине умртвиле па једва дишу«. Речи су срезане у камену бола народног, израстају из симбиозе етичког, моралног поноса, емпирије и животне мудрости као химне пониженом и увређеном човеку и човечности. Дело је рађено по диктату савести, јер је непатворено изрицање људских и књижевних разлога за овакав књижевни пут и остварење интегрално окренутом људској судбини.

ПОРЕКЛА

Ово дело изузетне вредности први пут је читао Кочић 1903. г. у литерарној дружини »Зора«, а после читања се развила жучна дискусија у којој су узели учешћа познатији чланови дружине. У својој завршној речи Кочић допиче аграрни проблем који је третиран у сатири, а који није помињао у својим политичким пропраимима тадашњи регресивни босанско-херцеговачки политичари.

У бриткој сатири »Суданија« ухапшеници импровизују суђење и све бирократске процедуре које их чекају до отпузеничке клупе: у своје улоге уносе лична доживљавања те постижу ефекат веродостојности ондашњег суђења у убедљивом судском амбијенту. У овој духовитој импровизацији суђења је погођен језик и стил тужби, превода, одбране, који су били далеко од схватања босанског сељака, чије су особине карактерне одлике дошле овде до изражаја. Кочић је виспрено извргао руглу епоистичку и нељудску бирократију аустријске власти и правосуђа.

Иако има доста особених боја босанског региона, (а Кочић је и као затвореник упознао све »благодети« бањалучког и тузланског »почасног затвора« (дустина хонеста), општељудски садржаји у Кочићевој прози надвосмислено речито поворе о драмама нападених људи, које имају шире, универзално обележје. Имајући способност спрасног доживљавања у амбијент и психологију ликова, која није упрошћени аритмички број појединих индивидуалности, Кочић се не задовољава реалистичким фиксирањем појединачних изјава, издвојених из опште целине egzистенцијалних проблема. Поједини Кочићеви пасажии импресионарају снагом стихије, природних промада, слика природе и живота које имају и симболично значење: они су прави национално-родољубиви манифести, у духу читавог социјално-културног програма његове генерације. Та елементарно биолошка земља, изван канона и уобичајености рустикалног натурализма и аркадијско-пасторалног и паганског ритуала, проговорила је у Кочићевом делу као светилиште људскости и правдољубља, тежњива чистом зраку слободе. Кочићева проза није мозаик састављен из апарних животнох ситуација; пре је то једна промада, индивидуално изнијансирана, заједнички болног живота босанског света под аустријском окупацијом. Органска антејска приврженост земљи и народу, кремена дурашност планинаца и танана лирска преба унутрашњих Кочићевих пројекција, лирских меланхоличних медитација, симболична значења једних поетских слика и сатиричних захвата, који није никада лишени моралног стоицизма, добили су у овој особеној прози карактеристичну психолошко-емоционалну мотивацију. Кочићев реалистички проседе није традиционалан. Обогаћен је једрим говором наших епских кра-

јева, тим вечним колањем увек свеже животне снаге речи које се никада не обеспуте и када иду до белог усијања екстазе, до мелемски префињених тонова душевног прозрачења. Са историјским осећањем времена,¹⁾ с појачаном конкретном предметношћу дескрипције с тензијом емоције одржаној до краја и меланхоличном визијом и справичним наслућивањем и сликањем патњи босанског света, Кочићево књижевно дело је особено у нашој књижевности. Иако у друштвеном смислу делатног буђења народне свести су наглашено пропраматске, Кочићеве приповетке, са психолошком засићеношћу слика Змијања и «са планине и испод планине», разнивије се у нама, путе од смисла, јарке и слободарски озарене. Кочић није артистички волшебно магичан: истрошен у сталним животним трзавицама и борби за права потлаченог босанског живота, није имао времена за тањанија цизелирања књижевног израза, за богатије неимерење књижевног облика. И поред местимичне и повремене конвенционалности израза, Кочићеве приповетке су свежа уметничка дела, неоптерећене сувишним сликама да би се пршло у декоративност и илустрованост. Сви атоми његове приповедачке материје као да су у непрекидном покрету, његове визије о народној, слободарској земљи, тежње за једнакошћу и правима човека потврђене су данас.

¹⁾ Кочићев пријатељ и познати културни радник из Сарајева, Никола Кашиковић пише 25. јуна 1920. проти Стеви Димитријевићу о великим мукама и недаћама које су га задесиле за време рата, а затим «да су страшно разочарани, јер ово што је дошло, није оно чему смо се надали и очекивали, пошто су остали на површини исти они, с малим изузетком, који су и прије били, а што је још горе, поспе смо заборавили као да нијесмо ништа ни радили за ову нову државу. Чак ни службе ми никакве не дадоше, које наплаћују 60% интереса да ми продају још и ово крова више главе што ми га је купио покојни Љубо Крсмановић... Чак и оно што сам имао помоћи од министра спољних послова 120 дин. мјесечно и то ми је одузето, јер нема више ВИЈЕ, а то је била помоћ листу а не мени... Једино ме још тјешти да су само заборавили и друге који су радили за идеју. ТАКО ЖЕНА АТЕНТАТОРА ЧУБРИЛОВИЋА НЕМА ЈОШ ПЕНЗИЈЕ ЗАТО ШТО НИЈЕ ЗАВРШИЛО 10 ГОДИНА СЛУЖБЕ, А ШТО СУ ГА ШВАБЕ ОБЈЕСИЛЕ, ТО НИЈЕ НИШТА. САД ИСКАЧУ НА ПОВРШИНУ ОНИ ИСТИ КОЈИ СУ НАС ГЊАВИЛИ И КОЈИ СУ БИЛИ ОДРОДИ И КАО АВАНГАРДА ШИРИЛИ ШВАПСКУ ИДЕЈУ И КУЛТУРУ».

(Покрајински архив, Приштина)